

УДК 371.13

БІДА Олена Анатоліївна,

доктор педагогічних наук, професор,
 професор кафедри початкової освіти,
 Черкаський національний університет імені Богдана
 Хмельницького

ГОНЧАРУК Валентина Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
 української літератури, українознавства та методик їх
 навчання, Уманський державний педагогічний
 університет імені Павла Тичини

ГОНЧАРУК Віталій Володимирович,

провідний інженер відділу генетики, селекції та
 репродуктивної біології рослин,
 Національний дендрологічний парк «Софіївка»
 НАН України
e-mail: tetyanna@ukr.net

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ МАЛОКОМПЛЕКТНИХ ШКОЛ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА

У статті розглядаються шляхи вдосконалення навчально-виховного процесу відносно підготовки вчителів до викладання природознавчих дисциплін у початкових класах. Головною магістраллю діяльності викладача в університеті є підготовка творчої особистості вчителя для сучасної сільської школи. Головним завданням викладача є дослідження проблем сучасної сільської школи і, отже, якого вчителя вона потребує. У статті наголошується на особливості проведення однопредметних та однопредметних уроків природознавства та сільськогосподарської праці в такій сільській школі при викладанні методики природознавства. Проведення в малокомплектній школі уроків природознавства має свою специфіку, яку розкрито у статті.

Ключові слова: підготовка студентів; організація самостійної роботи учнів; малокомплектні школи; уроки природознавства; однопредметні та однопредметні уроки.

Постановка проблеми. Сільська школа за своїми здобутками займає важливе місце в системі освіти, в суспільстві. Вона не тільки реалізує освітні й виховні знання, а й відіграє позитивну роль у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва, соціально-економічного розвитку села, виконує не лише педагогічну, а й важливу соціальну функцію, зберігає генетичний потенціал українського етносу.

Проблемі сільської школи приділяється неабияка увага у зв'язку з тим, що відродження і розвиток сільської школи – це перш за все – відродження села, це збереження і розвиток нашої держави. У малокомплектних школах, кількість яких постійно збільшується, організація навчально-виховного процесу має ряд істотних особливостей.

Аналіз останніх публікацій. Питаннями малокомплектної школи та навчально-виховного процесу в ній займалися ряд методистів нашої та зарубіжних країн: Г.М. Аквілева, К.Д. Гончарова, В.П. Горощенко, Г.В. Ковальчук, Л.К. Нарочна, О.О. Постнікова, О.Я. Савченко, І.А. Степанов, Г.Ф. Суворова та ін. Останнім часом у різних навчальних установах створюються лабораторії сільської школи та сільської малокомплектної школи.

Особлива увага в малокомплектній школі приділяється самостійній роботі. Проблема самостійної освіти особливо важлива в сучасній освітній індустрії виходячи з висунутої Національною доктриною розвитку освіти проблеми «безперервності освіти, навчання протягом життя»: саме школі належить формувати потреби та здатність особистості до самоосвіти [1, с. 5].

У зв'язку з цим **ми поставили за мету** поліпшити підготовку студентів до організації самостійної роботи учнів у малокомплектній школі.

Виклад основного матеріалу. Поліпшення якості навчально-виховного процесу в школі, як того вимагає «Закон про освіту», залежить від удосконалення майстерності

педагогічних кадрів. Тому головною магістраллю діяльності викладача в університеті є підготовка творчої особистості вчителя для сучасної сільської школи. Головним завданням викладача є дослідження проблем сучасної сільської школи і, отже, якого вчителя вона потребує. З метою поліпшення підготовки майбутніх учителів для роботи в класах-комплектах кожний методист читає тему щодо особливостей викладання певних дисциплін початкової ланки в умовах класів-комплектів. При цьому звертається увага на проблеми сільської малокомплектної школи, умови організації навчально-виховного процесу в ній тощо. У підручнику, підготовленому нами для студентів педагогічних факультетів «Природознавство і сільськогосподарська праця: Методика викладання», даному питанню присвячено спеціальний розділ: «Сільська малокомплектна школа» [2]. При викладанні методики природознавства наголошується на особливості проведення однопредметних та однотемних уроків природознавства та сільськогосподарської праці в такій сільській школі.

Проведення в малокомплектній школі уроків природознавства має свою специфіку. Ці уроки найкраще ставити першими або останніми і проводити переважно окремо для одного класу. Але якщо цього не можна забезпечити й уроки проводять комплексно, бажано об'єднувати однопредметні уроки (природознавство – природознавство; сільськогосподарська праця – сільськогосподарська праця). На таких уроках можна проводити спільні етапи (наприклад: хвилинка календаря). Однопредметні уроки доцільніше компонувати так, щоб на них вивчалася спільна тема, тобто організувати їх як однотемні. Наприклад: узагальнюючий урок на тему: «Підсумок спостережень за сезон (місяць)», урок сільськогосподарської праці на тему: «Підготовка ґрунту до посіву і посадки».

Інтегрований характер змісту даного курсу дає змогу поєднувати вивчення природознавства, із читанням, розвитком мовлення, трудовим навчанням. Розклад у цьому разі має бути гнучким, динамічним.

При викладанні методики природознавства особлива увага приділяється питанням організації самостійної роботи майбутніх учителів на уроках природознавства в умовах роботи малокомплектної школи. Звертається увага на умови організації навчально-виховного процесу сільської малокомплектної школи. Зокрема, пропонуються оптимальні варіанти для об'єднання класів у комплекти, визначаються відмінності методики і структури уроку в класі-комплекті. У зв'язку з тим, що значне місце на уроці малокомплектної школи відводиться самостійній роботі, для структури уроку характерні не назви етапів, а переходи: «з учителем – самостійно», «самостійно – з учителем», кількість яких визначається кількістю класів у комплекті, змістом предметів та рівнем сформованості в учнів прийомів самостійної роботи. Для комплекту з 2-х класів, один з яких – 1-й, оптимальна кількість переходів може бути 5–6. Із зростанням рівня самостійності першокласників, кількість переходів зменшується до 4–5. Отже, учитель має 4–5 раз перебудуватися на занятті то з одним, то з іншим класом, пам'ятаючи весь час про головну мету уроку; вміти розподілити хвилини між учнями всіх класів так, щоб вони засвоїли матеріал саме на уроці [3]. Основна функція вчителя в умовах одночасної роботи з двома, трьома класами – пояснення нового матеріалу. У роботі під керівництвом учителя провідними є словесні методи – бесіда, розповідь, пояснення. І це цілком природно, адже в умовах обмеженого спілкування з учителем дуже важливо організувати таку діяльність, за якої діти чують зв'язне, логічне пояснення, емоційну розповідь або самі міркують уголос.

Самостійна робота пропонується у класах-комплектах на будь-якому етапі уроку: при перевірці раніше засвоєних знань, при сприйманні та усвідомленні нового навчального матеріалу, а також при його закріпленні. Самостійна робота буде проходити успішно лише в тому разі, коли дитина зрозуміла мету, їй цікаво її досягти, вона володіє навичками виконання тих дій, які запропоновані класоводом. Для цього молодшим школярам роздаються індивідуальні картки, в яких записано рекомендований план міркування.

У зв'язку з тим, що важливим резервом удосконалення навчально-виховного процесу в малокомплектній школі є навчання учнів умінню працювати з книгою, у підручнику для вищих навчальних закладів «Природознавство і сільськогосподарська праця: Методика викладання» [2] названо основні прийоми, які варто використовувати у роботі з навчальною книгою. Організуючи самостійну роботу з підручником, слід мати на увазі те, що

підручники створювались без урахування специфіки малокомплектної школи. Тому вчитель має продумати ряд запитань та завдань, які б допомогли спрямувати увагу дітей на виявлення ознак різних предметів та явищ, що зображені на малюнках.

Самостійна робота учнів на уроці вимагає диференційованого керівництва з боку вчителя залежно від змісту і форми роботи, її обладнання, індивідуальних особливостей учнів і підготовки класу в цілому.

Труднощі в роботі вчителя класу-комплекту пов'язані з обмеженістю використання різноманітних прийомів навчання, неможливістю провести евристичну бесіду, емоційну розповідь. Уникнути недоліків у роботі з класом-комплексом, де в наявності мала наповнюваність, але декілька класів, можливо за умови знаходження оптимального варіанту поєднання індивідуальних і фронтальних форм організації навчання. А це успішно досягається в процесі навчальних дій.

Як відзначає О.Я. Савченко, специфіка проведення уроків у класі-комплексі зумовлює різноманітність самостійних робіт, які є обов'язковим компонентом кожного уроку. Самостійні роботи розвивають увагу дітей, виробляють здатність міркувати, формують самостійність як рису характеру дитини [3, с. 104]. У малокомплектній початковій школі перш за все необхідно навчити дитину працювати самостійно із наочними посібниками, приладами, підручником тощо. При організації самостійної роботи перед дітьми потрібно чітко поставити мету завдання та визначити шляхи його виконання. При вивченні дисциплін природничого циклу недопустимо всю самостійну роботу зводити до читання й переказування підручника.

Тривалість самостійної роботи зумовлюється складністю і обсягом завдань. Зрозуміло, що обсяг самостійної роботи в одному класі залежить від зайнятості класовода з другим класом. Тому час, що виділяється на самостійну роботу молодших школярів, може становити від 25 до 75% часу уроку. Вчитель має чітко визначитись із завданнями та часом, що відведений на виконання самостійної роботи, бо затримка у виконанні завдань учнями одного класу може призвести до порушення спланованого ходу уроку в класах комплекту. Основними недоліками розподілу часу в класі-комплексі є фактична його втрата (великі паузи) і неправильне дозування окремих етапів заняття або видів роботи. Це зумовлено багатьма причинами: часті й багатослівні пояснення наступної роботи, брак завдань або невміле їх використання для індивідуальної роботи, нераціональні способи перевірки виконаної роботи, невдала організація робочого місця тощо.

Форму самостійних завдань треба урізноманітнювати, щоб у сприйманні матеріалу брали участь різні види пам'яті: зорова, слухова, моторна.

На успіх самостійної роботи істотно впливає спосіб постановки завдання (їх формулювання, вказівки щодо послідовності опрацювання матеріалу, розробка інструктажу до проведення дослідів тощо). Якщо вказівки мають загальний характер, бажано оформити їх у вигляді пам'ятки, яку в потрібний час вивішують на дошці.

На заняттях також звертається увага на проблеми навчання обдарованих дітей, а також на організацію позакласної роботи в малокомплектній школі.

Ступінь самостійності на уроках має визначатися в кожному конкретному випадку, але в цілому самостійність у роботі учнів повинна постійно зростати. Завдання для самостійних робіт мають бути середньої дидактичної трудності, яка теж постійно зростає. Для учнів, які гарно вчать, проявляють особливий інтерес до предмета, слід давати додаткові завдання.

Самостійні роботи учнів на уроці вимагають диференційованого керівництва з боку вчителя в залежності від змісту і форми роботи, її обладнання, індивідуальних особливостей учнів і підготовки класу в цілому. Вчитель початкових класів повинен знати, чи є в учня потрібні навички, чи впевнений він у своїх силах, чи вимогливий до своєї роботи.

Виконану самостійну роботу вчитель має перевірити, оцінити й підвести підсумки. Деякі роботи, особливо на перших порах, можуть зачитуватися учнями на уроці, що дає змогу всьому класу проаналізувати свою працю і оцінити її одразу ж після виконання. Для організації самоконтролю використовують переносні дошки з відповідями, підписами; таблиці, схеми тощо.

Висновки. Отже, правильно організована самостійна робота в умовах малокомплектної школи набуває великого значення. По суті успіх її організації визначає успіх навчальної роботи в цьому типі шкіл.

З метою поліпшення рівня підготовки майбутніх учителів для роботи в класах-комплектах в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького створена відповідна матеріальна база, на заняттях висвітлюються проблеми сільської малокомплектної школи, зокрема, умови організації навчально-виховного процесу, навчання обдарованих дітей; з'ясовуються особливості проведення уроків природознавства і сільськогосподарської праці у малокомплектній школі, наводяться приклади організації самостійної роботи учнів на уроці природознавства.

Перспективним є вдосконалення підготовки майбутніх учителів для роботи в класах-комплектах з орієнтацією на сучасні акценти освіти.

Список використаної літератури

1. Національна доктрина розвитку освіти / Затверджено Указом Президента України від 17.04.2002 р. №347/2002 // Освіта України. – 2002. – №33. – 23 квітня. – С. 4–6.
2. Біда О.А. Природознавство і сільськогосподарська праця: Методика викладання: Навч. посібник для студентів пед. факультетів вищих навч. закладів та класоводів / О.А. Біда. – Київ–Ірпін: Перун, 2000. – 400 с.
3. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах / О.Я. Савченко. – Київ : Магістр-S, 1997. – 256 с.
4. Нарочна Л.К. Методика викладання природознавства / Л.К. Нарочна, Г.В. Ковальчук, К.Д. Гончарова. – Київ : Вища школа, 1990. – 304с.
5. Горощенко В.П. Методика преподавания природоведения / В.П. Горощенко, И.А. Степанов. – М. : Просвещение, 1984. – 159 с.
6. Аквилева Г.Н. Преподавание природоведения в малокомплектной школе / Г.Н. Аквилева, Е.А. Постникова, Г.Ф. Суворова. – М. : Просвещение, 1990. – 94 с.

References

1. National Doctrine of Education (2002). Approved by Decree of the President of Ukraine of 17.04.2002 p. No 347. *Education of Ukraine*, 33, April 23, 4–6.
2. Bida, O.A. (2000). *Natural and Agricultural work: Methods of teaching: Textbook for students of pedagogical faculties of universities and class heads*. Kiyv–Irpen: Perun. (in Ukr.).
3. Savchenko, O.Y. (1997). *The modern lesson in elementary school*. Kiyv: Master-S. in Ukr.).
4. Narochna, L.K., Kovalchuk, G.V., Goncharova, K.D. (1990). *Methods of teaching science*. Kiyv: High School. (in Ukr).
5. Goroshchenko, V.P., Stepanov, I.A. (1984). *Methods of teaching of natural history*. Moscow: Education. (in Rus.).
6. Akvileva, G.N., Postnikov, EA, Suvorova G.F. (1990). *Teaching natural history in small schools*. Moscow: Education. (in Rus.).

BIDA Olena Anatoliivna,

Doctor of Pedagogy, Professor, Professor Department of Primary Education,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkassy

HONCHARUK Valentyna,

Ph.D., Associate Professor, Chair of Ukrainian Literature, Ukrainian and Methods of Teaching,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

HONCHARUK Vitaliy,

Senior Engineer of Genetics, Reproductive Biology and Breeding,
National Dendrological Plants Park "Sofiyivka", NAS of Ukraine
e-mail: tetyanna@ukr.net

TRAINING STUDENTS TO ORGANIZATION OF INDIVIDUAL WORK OF PUPILS OF UNGRADED SCHOOLS AT NATURAL SCIENCE LESSONS

Abstract. The article considers ways of improving the educational process regarding teacher training to teaching natural science subjects in primary school.

The main thoroughfare of the university teacher is training teachers creative personality of modern rural school. The main task of the teacher is to study the problems of modern rural school and, therefore, is a teacher it needs.

The article focuses on the conducting of one-disciplinary and one-lessons and science and agricultural work in such a rural school in the teaching methods of natural science.

Conducting natural ungraded school lessons has the specificity that disclosed in the article.

When the teaching methods of natural science, special attention is paid to organization of independent work of the future teachers in the natural lessons in terms of ungraded schools. Attention is drawn to the conditions of the educational process ungraded rural schools.

Independent work will be successful only when the child understood the purpose, it is interesting to achieve it, it has the skills to perform the actions proposed teacher.

Independent work of students in the classroom requires a differentiated guidance from the teacher, depending on the content and form of its equipment, the individual characteristics of pupils and training class as a whole.

Therefore, properly organized independent work in conditions of ungraded schools is of great importance. In fact, its success determines the success of educational work in this type of schools.

The perspective is to improve the training of teachers to work in classrooms, complete with modern accents focus on education.

Key words: *training of students; organization of independent work of students; ungraded schools; natural science lessons; conducting one-disciplinary and one-lessons.*

*Одержано редакцією 12.02.2017
Прийнято до публікації 17.02.2017*